

Predgovor

Prije skoro četiri decenije, u uvjetima koje je pružala socijalistička Bosna i Hercegovina, pristupilo se sistematskom i strateškom planiranju izučavanja prošlosti Bosne i Hercegovine. Tada je, uz podršku Samoupravne interesne zajednice (SIZ) nauke SR Bosne i Hercegovine, Institut za istoriju određen za nosioca i glavnog koordinatora izrade i realizacije srednjoročnog i dugoročnog projekta *Društvenog cilja istraživanja iz oblasti istoriografije – DC XIII/2*. Bilo je definirano ukupno 69 projekata sa 84 istraživača, u čijoj su realizaciji, kao nosioci istraživanja, pored Instituta za istoriju, učestvovali Filozofski fakultet, Ekonomski fakultet i Orijentalni institut iz Sarajeva, Institut za istoriju iz Banje Luke i 19 naučnih radnika iz Sarajeva, Beograda, Ljubljane, Mostara, Zenice, Zadra i Foče, s kojim je Institut stupio u direktne ugovorne obaveze.

Cilj tog projekta bio je pisanje historije (naroda) Bosne i Hercegovine, odnosno izrada analitičko-sintetskih djela, monografija, studija, rasprava i drugih radova koji su hronološki trebali obuhvatiti vremensko razdoblje od srednjeg vijeka do savremenog doba. Dugoročni petnaestogodišnji program je sadržavao gotovo sve najvažnije zadatke historijske nauke u Bosni i Hercegovini, dok je srednjoročni program predviđao realizaciju programa u petogodišnjem periodu. Multidisciplinarni i timski pristup radu je nagovještavao kapitalno historijsko štivo. Ipak, do predviđenog roka, 1990. godine, realizirana je tek polovina planiranih zadataka, a samo dio toga je i objavljen.

Promjena geopolitičkih okolnosti početkom 90-ih godina 20. stoljeća, disolucija Jugoslavije, agresija na Bosnu i Hercegovinu, postratni podijeljeni obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini, nedovoljna međusobna institucionalna koordinacija, promijenjen red prioriteta u vladajućim strukturama, ali

i historiografskim krugovima glavni su razlozi dosadašnjih neuspjelih pokušaja unutar krugova historičara na nastavku rada na navedenom strateškom projektu, odnosno pristupanju realizaciji dugoročnog plana, a samim time i pokušaja pisanja sinteze historije Bosne i Hercegovine koja bi primarno podrazumijevala presjek dosadašnjih historiografskih rezultata.

Naravno, treba spomenuti i to da je tokom rata 1992–1995. manja grupa autora, također, većinom iz Instituta za historiju, učestvovala u pisanju jedne kraće historije Bosne i Hercegovine do kraja Drugog svjetskog rata. Pored toga, u posljednje tri decenije zabilježeno je nekoliko samostalnih autorskih publikacija koje su imale cilj napraviti cjelovit pregled bosanskohercegovačke prošlosti na jednom mjestu.

Takvo stanje bilo je osnovni motiv aktuelnom direktoru Instituta za historiju dr. Sedadu Bešliji da u svoj mandatni program 2020–2024. kao prioritet uvrsti izradu historiografske sinteze *Historija Bosne i Hercegovine* i predloži ga aktuelnom sazivu Vijeća Instituta za historiju. Vijeće je prepoznalo nemjerljivu važnost tog projekta i većinski ga podržalo imenovanjem Radne grupe za pripremu i realizaciju Projekta *Historija Bosne i Hercegovine* na sjednici održanoj 10. maja 2021. godine. Radna grupa je imala zadaću formirati projektne timove u skladu sa historijskom periodizacijom, uskladiti tematski i metodološki okvir Projekta te definirati dinamiku realizacije Projekta, odnosno voditi Projekat do njegove konačne realizacije.

* * *

Radna grupa je do kraja 2021. godine izradila osnovne smjernice za izradu Projekta, uskladila hronološki, tematski, metodološki okvir i rokove, raspodijelila pojedinačne zadatke na Projektu, a potom uputila poziv potencijalnim autorima za saradnju na pisanju višetomnog izdanja *Historija Bosne i Hercegovine*. Primarni kriterij za poziv autorima bio je taj da su to afirmirani i ambiciozni bosanskohercegovački historičari / istraživači, doktori nauka u i iz Bosne i Hercegovine, čime je projekat publiciranja prve sveobuhvatne pregledne sinteze historije Bosne i Hercegovine trebao biti rezultat rada i razumijevanja domaćih autora s pečatom univerzitetske organizacione jedinice.

Odziv autora i ispunjavanje preuzetih zadataka bili su, osim u nekoliko slučajeva, izrazito profesionalni i akademski korektni, dok su manji izazovi s kojima se Radna grupa suočavala u toku pripreme i realizacije Projekta prevaziđeni bez većih poteškoća.

Glavni i odgovorni urednik izdanja i koordinator Projekta direktor Instituta za historiju dr. Sedad Bešlija je u saradnji sa članovima Radne grupe formirao Urednički tim od devet članova koji je imao zadatak konkretizirati obaveze autora prema utvrđenom hronološkom i metodološkom okviru projekta.

Pored deset autora, saradnika matične kuće i Izdavača, Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu, Projektu su se odazvali autori koji su trenutno angažirani i u radnom odnosu na drugim organizacionim jedinicama Univerziteta u Sarajevu: Filozofskom fakultetu, Pravnom fakultetu, Fakultetu političkih nauka, Orijentalnom institutu, Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Akademiji likovnih umjetnosti i Centru za ljudska prava. Svoj doprinos dali su i naučnici i stručnjaci iz Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Muzeja Istočne Bosne Tuzla, Fakulteta humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru, Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zenici, Pravnog fakulteta Univerziteta u Travniku, Zavičajnog muzeja u Travniku, Hrvatskog kulturnog društva "Napredak", Ministarstva civilnih poslova Bosne i Hercegovine, jedan samostalni istraživač te dva autora u mirovini. Dakle, na ovom kapitalnom projektu bilo je angažirano ukupno 47 domaćih autora sa titulom doktora nauka.

* * *

Publikacija koju predajemo na čitanje i sud javnosti hronološki i tematski je organizirana u šest zasebnih tomova obuhvatajući bosanskohercegovačku prošlost u vremenskom rasponu od prahistorije do 1995. godine. Stav Uredništva je bio da se ispoštuje puna autorska akademska i naučnoistraživačka sloboda pri pisanju i historijskoj interpretaciji tema s ciljem da se široj čitalačkoj

publici ponudi štivo koje će sublimirati dosadašnja znanja o svim razdobljima iz prošlosti Bosne i Hercegovine, uz mogućnost uključivanja i novih naučnoistraživačkih rezultata ili historiografskih pogleda u vezi sa određenim dionicama prošlosti. Uredništvo smatra da će ova publikacija, koja je rezultat rada okupljenog tima naučnih radnika i istraživača oko institutskog projekta sa jasno postavljenim tematsko-hronološkim okvirom, metodološkim pristupom i administrativno-tehničkim uvjetima, predstavljati ispunjenje glavnog cilja – konačno publiciranje naučne pregledne sinteze *Historija Bosne i Hercegovine* – ali i istodobno dati podstrek akademskoj zajednici i naučnim institucijama za nove kapitalne historiografske projekte u budućem vremenu.

Veliki tim koji je radio na izradi sinteze susretao se sa manjim ili većim izazovima koji su proizlazili iz različitih faktora (dosadašnje istraženosti tema, rezultata dosadašnje historiografije, različitih autorskih interpretacija pojedinih tema i sl.) i specifičnosti određenog historijskog perioda pri čemu je sinteza kao cjelina podrazumijevala određena tematska i terminološka ujednačavanja. Međutim, neka spomenuta pitanja ostala su i dalje otvorena i baš kao takva oslikavaju svu složenost naše dalje i bliže prošlosti. Jedno od takvih pitanja bilo je pitanje nominacije bosanskih muslimana / Bošnjaka u postosmanskome razdoblju i različita gledišta i pristupi historijskim narativima o njihovom statusu i identitetu. Uvažavajući specifičnost svake od faza njihovog narodnosnog / nacionalnog izrastanja tokom 19. i 20. stoljeća, Uredništvo, iako ima svoj stav o ovom pitanju, nije insistiralo na ujednačavanju korištene terminologije u dijelovima teksta koji se odnose na periode prije službenog priznanja Muslimana (Bošnjaka) kao posebnog naroda šezdesetih godina 20. stoljeća niti je zahtijevalo od autora da koriste savremeni nomen koji jeste značajan, ali ne i ključan u tom višedecenijskom procesu oblikovanja savremenog bošnjačkog identiteta.

Prvi tom (*Prostor Bosne i Hercegovine u prahistoriji i antici*) kojeg je uredio prof. dr. Adnan Busuladžić započinje prahistorijom današnjeg prostora Bosne i Hercegovine. U njemu su doneseni podaci o vremenskim epohama koje su u usaglašenoj periodizaciji poznate kao: paleolit, epipaleolit, mezolit,

protoneolit, pretkeramički neolit, neolit, eneolit, bronzano doba, starije željezno doba (halštat) i mlađe željezno doba (laten). Kontinuitet tragova ljudskog prisustva na prostoru Bosne i Hercegovine može se pratiti još od vremena srednjeg paleolita (prije oko 250.000–300.000 godina), odnosno musterijske kulture za koju se vežu neandertalci, te koji se do danas nije prekinuo. Negdje prije 40.000/30.000 godina, prostor Bosne i Hercegovine naseljava anatomski moderan čovjek, odnosno *Homo sapiens*. U drugom dijelu toma fokus je na antičkom dobu u kojem su se odvijali intenzivni politički, ekonomski i kulturni procesi na navedenom području, a koji se u svojoj suštini nisu razlikovali od onih u drugim dijelovima tadašnje Rimske Imperije. U ovom dijelu su predstavljeni ratovi između indigenih zajednica i Rimljana te kako je tekao historijski proces osvajanja ovog područja i uspostave rimske vlasti. Također, donesen je pregled autohtonih zajednica, odnosno njihov geografski raspored, a pregledno su obrađene i glavne municipalne jedinice koje su se nalazile na prostoru Bosne i Hercegovine. Pored toga, čitalac će se upoznati sa paganskim kultovima koji su bili zastupljeni među lokalnim stanovništvom, ali i razvojem kršćanstva, odnosno Crkvenom organizacijom. Značajan prostor je posvećen ekonomskom aspektu, a dat je i kraći pregled događaja u periodu kasne antike i postrimskom razdoblju do pada Salone, što se i uzima kao formalni kraj antičke epohe.

Drugi tom (*Srednjovjekovna Bosna*) uredio je dr. Enes Dedić. U njemu se prate historijski događaji i procesi od 5. do sredine 15. stoljeća. Srednjovjekovlje je period u kojem su se dogodili najkrupniji migracioni procesi i kreirane države jugoistočne Evrope. Državotvorni elementi i tradicija srednjega vijeka predstavljaju osnovna polazišta na kojima se baziraju fundamenti i polazišta modernih država na ovom prostoru. Mnogi aspekti iz bosanske historije srednjeg vijeka samo su djelimično naučno obrađeni zbog hroničnog nedostatka historijskih izvora, ali i zbog kasnije historije Bosne koja je bila sastavnim dijelom različitih imperija i državnih tvorevina. Raslojavanje stanovništva u više nacionalnih skupina je dovelo do kreiranja više “historija bosanskog srednjeg vijeka” jer je nacionalnu polarizaciju pratila i historiografija.

Do danas nije urađena jedinstvena studija koja bi okupila stručnjake za različite aspekte srednjovjekovlja uključujući historičare (koji je bave političkom, društvenom, ekonomskom i kulturnom historijom), historičare umjetnosti, arheologe i lingviste te koji bi zajedno obradili ovu epohu na bosanskom tlu u jednoj publikaciji sa multidisciplinarnim pristupom. Upravo je to bio osnovni cilj obrade srednjovjekovnog perioda na ovom mjestu: donijeti cjelovit i zao kružen prikaz političkog, ekonomskog, privrednog, religijskog, kulturološkog i arhitektonskog razvoja Bosne u ovom periodu. Obuhvaćen je početni period ranog srednjeg vijeka u kojem su Slaveni 551. godine formirali prvu sklaviniju na prostoru Balkanskog poluotoka. Posredstvom sačuvanih arheoloških nalazišta autori prate ukрупnjavanje plemenskih zajednica kod Slavena, širenje Balkanskim poluotokom nauštrb starosjedilaca i romanskog stanovništva. Posebna pažnja posvećena je organizaciji prvih državnih tvorevina – kneževina na južnoslavenskom prostoru koje su proistekle iz sklavinija. Bosna se kao država prvi put spominje u izvoru iz sredine 10. stoljeća, poznatom djelu bizantskog cara Konstantina VII Porfirogenita kasnije nazvanom *De administrando imperio*. Analiza ovog izvora pokazuje kako je najstarije tragove državne organizacije na bosanskom području moguće pratiti od sredine 9. stoljeća, a analize pojedinih bizantologa ukazuju na to kako je to moglo biti i prije 822. godine. Podatke o najstarijoj historiji države Bosne upotpunjuje diskutabilni izvor “Gesta Regum Sclavorum” nastao krajem 13. stoljeća. Prema podacima ovih izvora, Bosna se najvjerovatnije razvila iz jedne sklavinije te se pojavljuje u prvoj polovini 9. stoljeća kao kneževina.

Pregled razvoja bosanske države i političkih prilika nastavlja se do osman-skog osvajanja bosanske države 1463. godine. Tu su predstavljeni najznačajniji akteri, transformacija državnog uređenja, državne institucije, odnos vladara i vlastele te vanjskopolitičko djelovanje bosanskih aktera prema susjedima i drugim evropskim zemljama. Kroz poglavlje o ekonomiji i privredi Bosne prikazane su osnove ljudske djelatnosti iz ovog perioda te funkcioniranje državnog ekonomskog sistema, uz razvoj, uspon i dekadenciju tokom vremena. Jezik, pismo i književnost srednjovjekovne Bosne predstavlja jedan od zanemarenih

segmenata bosanskohercegovačkog kulturnog naslijeđa pa je u okviru ove sinteze pažnja usmjerena na jezik i pismo spisa nastalih na prostoru Bosne, a posebno je predstavljeno do sada nedovoljno naglašeno književno stvaralaštvo iz perioda srednjega vijeka. Umjetnički izražaji srednjovjekovlja na bosanskom prostoru nisu ranije prezentirani u okviru sintetskog pristupa pa je obrada svih aspekata umjetničkih djela iz ovog perioda ponudila jednu sasvim novu i malo poznatu dimenziju bosanskog stvaralaštva iz ove epohe. Prikaz razvoja i odnosa triju vjera na bosanskom prostoru te, ujedno, odnosa centara Katoličke i Srpske pravoslavne crkve prema Bosni i Crkvi bosanskoj je jedno od važnijih pitanja iz epohe u kojoj je religija igrala iznimno značajnu ulogu. Opis sačuvane materijalne kulture ranog, razvijenog i kasnog srednjeg vijeka u okviru ovog toma vidno obogaćuje postojeću historiografiju, uz obradu jednog od najmarkantnijih obilježja bosanskog srednjovjekovlja – kamenih nadgrobničkih spomenika stećaka.

U trećem tomu (*Bosna u osmansko doba*), kojeg su uredili dr. Sedad Bešlija i dr. Hana Younis, autori u tri osnovne tematske cjeline donose pregled najvažnijih događaja i procesa iz bosanske prošlosti osmanskog razdoblja. Obraden je period od prvih bosansko-osmanskih kontakata krajem 14. stoljeća sve do Berlinskog kongresa 1878. godine. Taj višestoljetni period obiluje izuzetno važnim događajima koji su ostavili pečat i na modernu historiju, ali i današnjicu Bosne i Hercegovine. Složeni procesi koji su se mijenjali tokom osmanske uprave Bosnom u ovom tomu nižu se hronološkim redom te se čitalac može upoznati na samom početku sa administrativnim okvirom Bosne u sklopu Osmanske Države i njenim razvojem kroz stoljeća. Prva cjelina ovog poglavlja također obuhvata promjene administrativnih naziva koje su pratile širenje osmanskog teritorija. Nakon toga autori su, u kontekstu vojno-političke historije, iscrpno predstavili i objasnili postepen i dugotrajan proces osvajanja Bosanske Kraljevine tokom 15. i 16. stoljeća, mnogobrojne ratove i bitke tokom narednih stoljeća, ali i položaj Bosne i njenu ulogu u njima. Posebna pažnja posvećena je ratovima tokom 17. i 18. stoljeća koji su utjecali na širenje, ali i smanjenje teritorija Bosanskog ejaleta. Konstantni ratovi su prouzrokovali

posebne posljedice na najsiromašnije stanovništvo koje je vrlo brzo počelo sa podizanjem buna i ustanaka još tokom 18. stoljeća. Ustanci, koji u pozadini imaju socijalnu i nacionalnu agendu, kulminiraju tokom 19. stoljeća koje je poznato i kao stoljeće reformi u cijeloj Osmanskoj Državi. Ti složeni društveno-politički odnosi pojašnjeni su kroz opću sliku promjena u državi, a posebno su naglašene specifičnosti unutar Bosanskog ejaleta / vilajeta i reforme koje su se ticale te pokrajine. Kako bi slika bila kompletna, detaljno je pojašnjeno i vojno uređenje Bosne te jasno definirane vojne strukture, terminologija, kao i uloga, prava i obaveze koje su vojni redovi imali. Čitaoci će se u posljednjoj cjelini upoznati sa klasnom, društvenom i konfesionalnom strukturom stanovništva kroz osmanska stoljeća. Posebna pažnja posvećena je migracijama, ali i razvoju privrede u kasnoosmanskom periodu. Karakteristika osmanskog perioda u Bosni je urbanizacija i formiranje gradova čemu je posvećen dio teksta. Tu su navedeni konkretni podaci o načinu na koji su se gradovi razvijali širom Bosne, ali i o najznačajnijim graditeljima. Za razvoj gradova posebno važnu ulogu imali su vakufi i zadužbine kod različitih konfesionalnih zajednica. Doneseni su podaci o sistemu uvakufijavanja, najvažnijim vakifima, ali i zadužbinama koje su paralelno sa vakufima odigrale važnu ulogu i u razvoju obrazovanja, nauke i umjetnosti. Pored toga, ovaj tom je obuhvatio i opći razvoj obrazovanja, nauke, pisane riječi i umjetnosti u osmanskoj Bosni. Na samom kraju, autori su pisali o kulturi življenja, razlikama života u gradu i na selu, svakodnevnom životu kao i o zdravstvenoj kulturi i načinima na koji je liječenje prakticirano te kako se ta praksa mijenjala kroz stoljeća.

Četvrti tom (*Bosna i Hercegovina u austrougarsko doba*) uredili su dr. Hana Younis i dr. Muhamed Nametak. Tom sadrži pet tematskih cjelina kroz koje autori ukazuju na promjene koje se dešavaju u Bosni i Hercegovini od Berlinskog kongresa do kraja Prvog svjetskog rata. Autori daju ocjenu koliko je Habsburška Monarhija uspjela ostvariti ciljeve koje je postavila pravom na okupaciju te se oslikava način na koji se odnosila prema novoosvojenoj pokrajini. Na samom početku napravljen je uvid u politička zbivanja tokom austrougarske okupacije, a zatim i uprave, počevši sa otporom okupaciji, ali i političkim dogovorima koji su doveli do tog čina. Opisano je formiranje

novog pravnog sistema kao stuba uspostavljanja nove vlasti, ali i njegov oslonac na naslijeđeno osmansko zakonodavstvo. Čitalac će se upoznati i sa mnogobrojnim zakonskim aktima koji su na terenu uveli novi sistem pravnih vrijednosti. Slijedi presjek političkog razvoja Bosne i Hercegovine, sa detaljnom analizom organizacije uprave. U periodu austrougarske uprave dolazi do razvoja domaćih političkih elita koje će u borbi za vjersko-prosvjetna, ali i šira građanska prava biti pokretač formiranja političkih stranaka. Jedna od karakterističnih posljedica političkog pritiska na pravoslavno i muslimansko stanovništvo bilo je organiziranje pokretā za crkveno-školsku i vjersku i vakujsko-mearifsku autonomiju 1896–1905, odnosno 1899–1909. godine. Posebno je ukazano na kompleksno stanje u Bosni i Hercegovini za vrijeme balkanske krize 1912/13, ali i učestvovanje bosanskohercegovačkih jedinica u vojsci Habsburške Monarhije. U drugoj cjelini obrađene su demografske promjene u Bosni i Hercegovini kao jedne od izuzetno važnih posljedica okupacije. Detaljno su analizirani popisi stanovništva te njegova konfesionalna i socijalna struktura, koja ukazuje na promjene koje su se desile u tom periodu, a koje su ostavile dalekosežne posljedice na strukturu stanovnika u Bosni i Hercegovini. Kako bi slika bila jasnija, konkretne promjene su prikazane kroz razvoj gradskih naselja i strukturu stanovnika u njima. U trećoj cjelini opširno je pisano o razvoju privrede, željezničkog i kolskog saobraćaja, radnoj snazi, uslužnim djelatnostima poput bankarstva i turizma, koji se pojavljuju kao novina u Bosni i Hercegovini. Ovaj dio donosi najvažnije smjerove svih privrednih grana koje su bile aktivne u Bosni i Hercegovini te početke spore, ali vidljive industrijalizacije u pokrajini. S obzirom na prevladavajući značaj poljoprivrede u Bosni i Hercegovini, posebna pažnja je posvećena agrarnoj problematici, koja nije bila samo privredno nego i socijalno i političko pitanje, koje je opterećivalo okupacijsku upravu, ali i domaće političke elite tokom kompletnog perioda austrougarske okupacije i uprave. Ovaj tom prikazao je mnogobrojna dostignuća i modernizaciju koju je Bosna i Hercegovina doživjela u tom periodu kroz obrazovanje, odnosno historijat školstva, pojavu kulturno-umjetničkih društava te pojavu i razvoj umjetničkih pravaca po uzoru na zapadnoevropske. Opisan je razvoj školstva i smjer

koji je Austro-Ugarska uspostavila po tom pitanju. Miješanje Istoka i Zapada najuočljivije je u umjetničkim stilovima koji su ostavili svoj pečat na mnogobrojnim novoizgrađenim institucijama koje su vremenom postale simbol tog perioda. Na kraju, autori su pojasnili događaje uoči i za vrijeme Prvog svjetskog rata, uključujući uzroke, okolnosti i reakcije na Sarajevski atentat 28. juna 1914. godine. Posebno je ukazano na učešće vojnih jedinica popunjenih bosanskohercegovačkim podanicima Austro-Ugarske na ratištima od Galicije do Italije, ljudske i materijalne posljedice rata te život običnog čovjeka koji je bio na rubu biološke egzistencije. Paralelno sa ratnim dešavanjima, jedno od centralnih pitanja bilo je pitanje rješavanja budućeg državno-pravnog statusa Bosne i Hercegovine sa čijom prezentacijom se završava ovaj tom.

Peti i šesti tom odnose se na historiju Bosne i Hercegovine u XX stoljeću. **U petom tomu** *Bosna i Hercegovina u XX stoljeću (1918–1945)* pod uredništvom prof. dr. Adnana Jahića i dr. Sanje Gladanac-Petrović predstavljeni su najvažniji događaji iz međuratnog perioda te Drugog svjetskog rata.

Iako se o XX stoljeću nerijetko u historijskoj nauci govori kao o kratkom stoljeću koje slijedi smjernice dugog i turbulentnog XIX stoljeća, činjenica je da je povijesni hod Bosne i Hercegovine tokom ovog stoljeća itekako bremenit i složen. Ona u političko-administrativnom, ekonomskom, društvenom, kulturnom i svakom drugom planu prolazi različite, specifične faze koje nose svoja obilježja i koje je moguće razumjeti samo dubokim, naučnim uranjanjem u prostor i vrijeme. To je vrijeme izrazite historijske dinamike, brojnih prijeloma i obrata, završenih i nezavršenih procesa, razdoblje u kojem je Bosna i Hercegovina prošla kroz teške kušnje borbe za opstanak, pravo na samobitnost i posebnost, vlastiti državno-pravni i političko-društveni identitet i razvoj. Ove kušnje se u godinama nakon Velikog rata javljaju u neobčavajućim formama tretiranja Bosne i Hercegovine kao integralnog dijela jedinstvenog jugoslavenskog prostora, i sa upravno-teritorijalnog i sa nacionalno-političkog stajališta, što u uvjetima izražene srpsko-hrvatske antagonizacije i suprotnosti desupstancijalizira Bosnu i Hercegovinu i ostavlja je na marginama društvenog, ekonomskog i kulturnog razvoja. Cijelo razdoblje

obilježava ponajprije stagnacija i neizvjesnost, makar su slabašni tokovi demokratizacije i modernizacije ostavljali tragove u privatnim i javnim sferama urbanog života. Proučavanje ovog historijskog perioda može pomoći u sagledavanju i razumijevanju položaja i perspektive Bosne i Hercegovine kao višenacionalne i višereligijske zemlje u postimperijalnoj eri izgradnje nacionalnih država na Balkanu te mogućnosti njene afirmacije kao državno-političko-kulturalne zasebnosti u uvjetima apsolutizacije etničkog nacionalizma koji je potkopavao ionako nesigurne osnove države nastale ishodom Velikog rata 1918. godine. U ovom dijelu autori su obradili državno-pravni status Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj monarhističkoj državi, nacionalnu i vjersku strukturu stanovništva Bosne i Hercegovine 1918–1941, zatim politička kretanja između dva svjetska rata, privredu i ekonomske odnose u Bosni i Hercegovini, kulturno-prosvjetne prilike te književne tokove za vrijeme prve jugoslavenske države. Događaji iz Drugog svjetskog rata (1941–1945) odsudno su odredili položaj i perspektivu Bosne i Hercegovine u drugoj polovini XX stoljeća. Rat je donio masovni teror i stradanja stanovništva, a posljedično tome i veliki demografski gubitak zemlje. Ovo poglavlje donosi sažeti prikaz vojno-političkih odnosa i ratnih dešavanja koji oslikavaju kontekst i prilike u kojim se obnavlja državnost Bosne i Hercegovine te čine jasnijim demografske, političke i privredne pozicije s kojih ona ulazi u novu državu – Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju (FNRJ). U ovom dijelu sinteze akcenat je stavljen na položaj Bosne i Hercegovine unutar državnopravnog sistema Nezavisne Države Hrvatske (NDH), karakter ustaške vlasti (rasna politika, politika terora), njen odnos prema narodima Bosne i Hercegovine (s naglašenim prikazom terora protiv Jevreja, Srba i Roma), nacionalne odnose i utjecaj ratnih zbivanja na sudbinu naroda Bosne i Hercegovine. Donijete su glavne obavijesti o reakcijama muslimanskih elita na ustašku politiku terora i progona, pojavama muslimanskih milicija, ideologiji i djelovanju četničkog pokreta, stvaranju i učincima 13. SS divizije. Konačno, posebno je obrađen ustanak, razvoj i uspjeh narodnooslobodilačkog pokreta te stvaranje uvjeta za konstituiranje Bosne i Hercegovine kao federalne jedinice u sklopu FNRJ.

Šesti i ujedno posljednji tom *Bosna i Hercegovina u XX stoljeću (1945–1995)* urednika dr. Dženite Sarač Rujanac i dr. Jasmina Medića obuhvata historiju socijalističkog razdoblja te vrijeme agresije i rata u Bosni i Hercegovini. Jedna od specifičnih povijesnih epoha Bosne i Hercegovine 20. stoljeća koja ima svoje osobnosti i koja se, preme različitim parametrima, može promatrati kao određena cjelina jeste period od 1945. do 1990. godine. To je period kada Bosna i Hercegovina kao socijalistička republika, pored još pet ravnopravnih republika, čini federativnu zajednicu koja nosi naziv Federativna Narodna Republika Jugoslavija, a od 1963. Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija. Završetkom Drugog svjetskog rata ona ulazi u novu, značajno drugačiju fazu razvoja koji je obilježen političkim monizmom, neprikosnovenom pozicijom Komunističke partije koja je imala potpunu vlast u oblikovanju društveno-političkog sistema i kontrolu nad cjelokupnim društvom. To je period višedomnog “parlamentarizma”, intenzivne ustavne reforme, period planskog rukovođenja i stroge kontrole vlasti, osjetne policijske uloge u društvu, užurbane industrijalizacije, deagrarizacije, urbanizacije, sekularizacije, modernizacije i emancipacije u domenu marksističkog učenja i forsiranja kolektivnog. U takvom političkom sistemu vladavine ostvaruju se i značajni civilizacijski iskoraci u različitim segmentima, posebno je to vidljivo u privredi i infrastrukturi, kulturi, nauci i obrazovanju. Ovaj period bosanskohercegovačkog hoda nužno je promatrati u širem, jugoslovenskom kontekstu gdje su ključni procesi u Jugoslaviji imali uzročno-posljedične veze i odraze na procese u Republici i obrnuto, pri čemu je od posebnog značaja bio odnos republičkog i saveznog rukovodstva kao i rukovodstva Bosne i Hercegovine s drugim republikama koji je prolazio različite faze. Spomenuti, tzv. socijalistički, period započinje sredinom 1945, okončanjem Drugog svjetskog rata i prvim saveznim (31. 1. 1946) i republičkim ustavom (31. 12. 1946), i završava se koncem 1990. godine kada se, nakon više od decenije intenzivne ekonomske i političke krize koja je dovela do krize vlasti i njene potpune blokade i iscrpljenja dominirajuće ideološke paradigme, konačano oslobađa ideja reorganizacije vlasti i prihvata uvođenje višepartijskog sistema. Ovaj dio publikacije podijeljen je na šest, višestruko obuhvatnih, tema kojima se

nastoje objasniti ključni politički, društveno-ekonomski i obrazovno-kulturni procesi u bosanskohercegovačkom društvu i koji su, u svoj svojoj složenosti, intenzivno utjecali na oblikovanje i promjenu svakodnevice i donijeli izrazite novine u načinu života i rada građana ove republike.

Izdanje završava epohom recentne i kompleksne bosanskohercegovačke prošlosti (1990– 1995) koja je značajno zadokumentirana, a istraživanja su u punom jeku. Period disolucije Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije predstavlja jednu od najtežih epoha bosanskohercegovačke historije. Bosna i Hercegovina bila je žrtva rata i agresije, a njeni stanovnici, naročito Muslimani / Bošnjaci, žrtve najtežih oblika zločina protiv čovječnosti, uključujući i genocid. U vremenu stalnih pokušaja prekrajanja historije, relativiziranja, negiranja i slavljenja zločina i negiranja počinjene agresije kao i stalnih pokušaja da se bosanskohercegovačko rukovodstvo okrivi za izbijanje ratnih sukoba, od primarne je važnosti bilo kroz relevantnu literaturu i izvornu građu dati kraći historijski pregled zbivanja u Bosni i Hercegovini u posljednjoj deceniji 20. stoljeća i posljedice tih zbivanja, s ciljem predstavljanja najznačajnijih događaja između 1990. i 1995. godine. Ova historijska dionica organizirana je i historiografski realizirana kroz sljedeće tematske cjeline: politička i vojna situacija u Bosni i Hercegovini od 1990. do 1992. godine (prvi demokratski izbori i njihova analiza, zbivanja na političkoj sceni Jugoslavije i Bosne i Hercegovine, regionalizacija provođena od Srpske demokratske stranke i markiranje etničkih prostora u Bosni i Hercegovini, razoružavanje republičkih teritorijalnih odbrana, nastanak tzv. Srpske republike Bosne i Hercegovine i Hrvatske zajednice Herceg-Bosne); tzv. Herceg-Bosna (okolnosti formiranja HB, zločini nad nehrvatskim civilnim stanovništvom, djelovanje političkih i vojnih struktura HB i kakva je uloga Republike Hrvatske u tome); ratni zločini (analiza počinjenih zločina nad civilnim stanovništvom u Bosni i Hercegovini sa posebnim osvrtom na formiranje logora, opsade gradova, progone stanovništva i promjene demografske slike bh. općina); formiranje i djelovanje Oružanih snaga Bosne i Hercegovine (kakve su bile mogućnosti odbrane Bosne i Hercegovine, djelovanje vojnih i policijskih struktura Republike Bosne i Hercegovine u njenoj odbrani uz osvrt na najznačajnije vojne operacije Armije Republike Bosne i Hercegovine i

MUP Republike Bosne i Hercegovine); tzv. Autonomna pokrajina Zapadna Bosna (okolnosti formiranja paradržavne tvorevine APZB, njena uloga, zločini njenih jedinica i saradnja njenih političkih i vojnih dužnosnika sa predstavnicima vlasti RS-a, RSK, RH, HRHB, SRJ u cilju zajedničke borbe protiv legalne vlasti Republike Bosne i Hercegovine); međunarodna diplomatija (presjek djelovanja najznačajnijih država tokom agresije na RBiH sa posebnim osvrtom na SAD, Francusku, Veliku Britaniju, Rusiju, Njemačku i druge države u kojem je objašnjeno kakvi su zapravo bili ciljevi navedenih sila u pogledu agresije na RBiH); Dejtonski mirovni sporazum (pod kojim okolnostima su vođeni mirovni pregovori i kako je okončan rat u Bosni i Hercegovini) te demografske posljedice agresije i rata u Bosni i Hercegovini (ko je imao najveći broj žrtava u agresiji, u kojim dijelovima države i pod kakvim okolnostima je promijenjena demografska slika te da li je bosanskohercegovačko društvo trajno podijeljeno).

* * *

Korisne primjedbe i sugestije na rukopis, prema razdobljima, dali su prof. dr. Adnan Busuladžić (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu), prof. dr. Slavica Perić (Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu i Arheološki institut u Beogradu), prof. dr. Vesna Mušeta Aščerić (profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu u mirovini), dr. Asmin Omerović (Saint Anselm College iz Sjedinjenih Američkih Država), doc. dr. Irena Kolaj Ristanović (Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu), dr. Dino Mujadžević (Hrvatski institut za povijest iz Zagreba), prof. dr. Carl Bethke (Univerzitet u Tibingenu), prof. dr. Ivan Balta (Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku), dr. Nikica Barić (Hrvatski institut za povijest iz Zagreba), prof. dr. Zijad Šehić (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu) i akademik Mirko Pejanović (Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine).

Radi lakšeg i prohodnijeg čitanja, ali i zbog obimnosti publikacije, uobičajeno navođenje naučne aparature i napomena ispod teksta na dnu stranice (fusnote) pretvoreno je u endnote na kraju svakog toma.

Na Projektu su u svojstvu lektora bile angažirane saradnice Instituta za jezik Univerziteta u Sarajevu, magistrica Sumeja Bičević, dr. Erma Ramić Kunić i magistrica Edina Kečo, koje su uložile značajan trud da tekst publikacije bude u skladu sa pravopisnim i gramatičkim standardima bosanskog jezika, hrvatskog jezika i srpskog jezika, službenih jezika u Bosni i Hercegovini kojima su se služili autori.

Dugogodišnja vanjska saradnica Instituta za historiju gđa Amra Mekić, prof, zaslužna je za izvrsno urađen posao na prijelomu knjižnog bloka, obradi priloga, unosu ispravki i korekcija, izradi registara, dizajnu, tehničkom uređenju i pripremi korica za štampu.

Zahvalu dugujemo gđi Fatimi Išerić, sekretaru, i gđi Vildani Kurtović-Žubi šefu računovodstva Instituta za historiju, na administrativnoj obradi potrebnih podataka i dokumenata kako bi Projekat i u tom segmentu bio uspješno realiziran te magistru Damiru Bešliji koji je Predgovor preveo na engleski jezik.

Projekat je finansijski podržan od osnivača Univerziteta u Sarajevu – Instituta za historiju, Skupštine i Vlade Kantona Sarajevo kroz dodatnu budžetsku dotaciju na čemu im se toplo zahvaljujemo.

Uredništvo